

تحلیل مفهوم نظام‌مند

عباس حیدری^۱، عبدالقادر عصاررودی^{۲*}

۱- مرکز تحقیقات مراقبت مبتنی بر شواهد، استاد گروه آموزشی پرستاری داخلی جراحی، دانشکده پرستاری و مامایی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد، مشهد، ایران

۲- دانشجوی دکترای تخصصی پرستاری، دانشکده پرستاری و مامایی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد، مشهد، ایران

چکیده

زمینه و هدف: شفافیت مفهومی، بخش مهمی از همه پژوهش‌هاست. تحلیل مفهوم نظام‌مند روشی پژوهشی است که می‌تواند به تنهایی یا در قالب پروژه تحقیقاتی گسترده‌تری انجام شود. هدف اصلی تحلیل مفهوم نظام‌مند همانند سایر روش‌های تحلیل مفهوم، واضح‌سازی مفهوم مورد نظر می‌باشد.

روش‌ها: این مطالعه به شیوه‌ی مروری و از طریق جستجوی پایگاه‌های اطلاعاتی Proquest، CINHAL، PubMed و Science Direct بدون محدودیت زمانی و با استفاده از کلید واژه تحلیل مفهوم انجام شد.

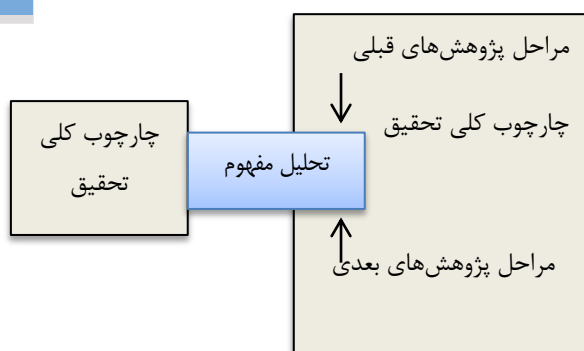
نتایج: تحلیل مفهوم نظام‌مند روی منابع موجود صورت گرفته و بر اساس آن ساختار، معنا و ویژگی‌های مفهوم برای استفاده در پژوهش‌های آینده واضح و مشخص می‌شود. تحلیل مفهوم نظام‌مند شامل مراحل: مشخص ساختن هدف و حدود تحلیل مفهوم، کسب دانش و ایجاد ایده‌ای کلی از زمینه، گردآوری مواد، تشریح ساختار ابتدایی مفهوم و یا چارچوب تحلیل، تحلیل نظام‌مند مواد، تحلیل بیشتر و نتیجه‌گیری بر اساس هدف تحلیل مفهوم می‌باشد.

نتیجه‌گیری: روش تحلیل مفهوم نظام‌مند روشی کمتر شناخته شده است که می‌تواند در کنار سایر روش‌های تحلیل مفهوم همچون ویلسون، واکر و اوانت، راجرز، ملیس، شوارتز، بارکوت و کیم، مورس و روش‌های دیگر، مورد استفاده قرار گیرد.

کلمات کلیدی: مفهوم، تحلیل مفهوم، نظام‌مند

*آدرس نویسنده مسئول: مشهد، خیابان ابن سینا، چهارراه دکتر، دانشگاه علوم پزشکی، دانشکده پرستاری و مامایی، گروه پرستاری شماره تماس: ۰۹۳۷۱۰۶۹۷۵۸

آدرس پست الکترونیکی: assara911@mums.ac.ir

شکل ۱: جایگاه تحلیل مفهوم نظام‌مند در فرآیند تحقیق برگرفته از ناپونن^{۱۰} (۲۰۱۰)

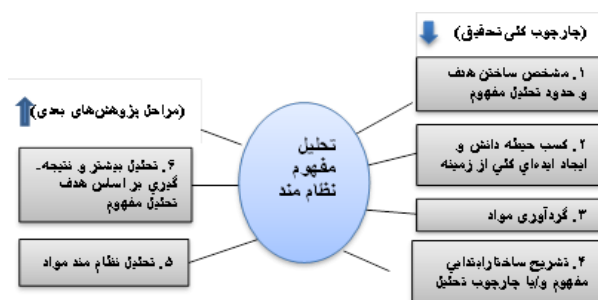
منابع واژه‌شناسی، رویکردها و روش‌های تحلیل مفهوم را با جزئیات آن بیان کرده‌اند تا بر اساس آن‌ها، مفهوم به ویژگی-هایش شکسته شده و تعریفی مناسب از آن ارائه شود.

روش‌ها

این مطالعه به شیوه‌ی مروری و از طریق جستجوی پایگاه‌های اطلاعاتی PubMed، CINAHL، Proquest و Science Direct بدون محدودیت زمانی و با استفاده از کلید واژه تحلیل مفهوم انجام شد.

نتایج

روش تحلیل مفهوم نظام‌مند که توسط هری برت پیچ^{۱۱} ارائه شد، تأثیر فراوانی بر کارها و تحقیقات واژه‌شناسی به‌خصوص در شمال اروپا داشته است (۹). تحلیل مفهوم نظام‌مند دارای شش مرحله به شرح زیر می‌باشد: ۱- مشخص ساختن هدف و حدود تحلیل مفهوم ۲- کسب دانش و ایجاد ایده‌ای کلی از زمینه ۳- گردآوری مواد ۴- تشریح ساختار ابتدایی مفهوم و یا چارچوب تحلیل ۵- تحلیل نظام‌مند مواد ۶- تحلیل بیشتر و نتیجه‌گیری بر اساس هدف تحلیل مفهوم (۷) (شکل ۲).

شکل ۲: مراحل تحلیل مفهوم نظام‌مند برگرفته از ناپونن

(۲۰۱۰)

مقدمه

تحلیل مفهوم^۱ را می‌توان فعالیتی تعریف کرد که در آن مفاهیم، ویژگی‌های آن و ارتباطشان با سایر مفاهیم به‌وضوح مشخص می‌شود (۱-۳). ایجاد شفافیت مفهومی بخش مهمی از همه‌ی پژوهش‌هاست. رهنمون‌های عمومی تحقیق، همانند متون فلسفی، تحلیل مفهوم را متذکر می‌شوند. اما این منابع چگونگی انجام تحلیل مفهوم را به‌وضوح توصیف نکرده‌اند (۴).

روش‌های گوناگونی برای تحلیل مفهوم ارائه شده است که از جمله آن‌ها می‌توان به روش ویلسون^۲، واکر و اوانت^۳، راجرز^۴، ملیس^۵، شوارتز^۶، بارکوت و کیم^۷ و مورس^۸ اشاره کرد (۱، ۵). روش تحلیل مفهوم نظام‌مند روشی کمتر شناخته شده به‌خصوص در پژوهش‌های پرستاری است. تحلیل مفهوم نظام‌مند، روشی مناسب برای شفاف‌ساختن مفهومی و مشکلات واژه‌شناسی است؛ به‌خصوص هنگامی که استفاده از سایر روش‌های تحلیل مفهوم امکان‌پذیر نباشند (۶).

جمع‌آوری منظم، توصیف، پردازش، ارائه مفاهیم و معرفی آن‌ها معمولاً در واژه‌نامه‌ها و بانک‌های اطلاعاتی صورت می‌گیرد و این کار بدون توجه به زمینه حرفه‌ای اولیه، که مفهوم در آن مورد استفاده قرار می‌گیرد، نیز می‌تواند صورت گیرد. این روش ارائه مفاهیم، همه‌ی نیازمندی‌های روش‌شناختی پژوهش‌های آکادمیک را برآورده نمی‌سازد، مگر آن‌که تغییراتی اساسی در آن صورت گرفته و پیش‌نیازهای پژوهش‌های علمی مد نظر قرار گیرند (۷). برخی رشته‌ها اقدام به ایجاد و توسعه روش‌هایی خاص برای تحلیل مفهوم کرده‌اند تا بر اساس آن به روشن ساختن معانی و توسعه مفاهیم مورد استفاده در رشته خویش بپردازند (۸). در همه‌ی انواع مطالعات، مرتب‌سازی و شفاف‌سازی مفاهیم و اصطلاحات ضروری بوده و تحلیل مفهوم نظام‌مند^۹ می‌تواند بخشی از هر مطالعه کمی و یا کیفی باشد (۷). شکل ۱ جایگاه تحلیل مفهوم نظام‌مند را در مطالعات نشان می‌دهد که این شکل، نقش واسطه‌ای تحلیل مفهوم را بین مطالعات گذشته و آینده نشان می‌دهد.

- 1 - Concept analysis
- 2 - Wilson
- 3 - Walker & Avant
- 4 - Rogers
- 5 - Mellis
- 6 - Schwartz
- 7 - Barkot & Kim
- 8 - Morse
- 9 - systematic concept analysis

دانش و اطلاعات کافی نداشته باشد، کسب این دانش و اطلاعات، جهت دستیابی به ایده‌ای کلی نسبت به زمینه مورد نظر الزامی است. در مرحله‌ی بعدی که "شکل‌گیری پایه و اساس دانش" نامیده می‌شود، تلفیقی بین تمامی اجزاء دانش مربوط به زمینه، صورت می‌گیرد تا بر پایه‌ی آن تحلیل مفهوم به شکل مناسب‌تری صورت پذیرد. در این مرحله شرایط زمینه-ای مختلفی که مفهوم ممکن است در آن‌ها به کار رفته باشد مشخص می‌شود. مثلاً یک مفهوم ممکن است در دیسپلین‌های گوناگونی همچون پرستاری، آموزش، تجارت و... به اشکال متفاوتی به کار رفته باشد. همچنین باید موارد مشابه در دیسپلین‌های دیگر نیز مورد توجه و بررسی قرار گیرد (۸).

۳- گردآوری مواد: جمع‌آوری منابع، متون و مقالات که از مرحله قبلی شروع شده است در این مرحله ادامه یافته تا تصویری کلی از متون مرتبط، تعاریف و طبقه‌بندی‌های مرتبط با مفهوم حاصل شود. یکی از راه‌های مناسب در این مرحله پیدا کردن محققین، مقالات و کارهای کلیدی صورت گرفته روی مفهوم مورد نظر می‌باشد. طرح کلی تحقیق که در آن معیارهای ورود، اهداف و حدود مطالعه مشخص شده باشد، وسعت این مرحله را معین می‌سازد (۷). مواد جمع‌آوری شده ممکن است انواع گوناگونی از اطلاعات را در اختیار محقق قرار دهند. اطلاعات می‌توانند از تئوری‌ها، نویسندگان، زبان‌ها و کشورهای گوناگون به دست آمده باشند (۱۰). باید به این نکته توجه داشت که، تحلیل مفهوم می‌تواند در زمینه‌ی حیطه و یا منابع خاصی صورت گیرد که به ترتیب به آن "domain restricted" و "source restricted" می‌گویند.

۴- تشریح ساختار ابتدایی مفهوم و/یا چارچوب تحلیل^۵، تشریح ساختار مفهوم در واقع از ابتدای فرآیند تحقیق شروع می‌شود. پیچ و دراسکا^۶ (۱۹۸۵) به منظور تسهیل مقایسه‌های بعدی، ایجاد معیارهای طبقه‌بندی عمومی را برای ساختار مفاهیم پیشنهاد داده‌اند (۹). معیارهای طبقه‌بندی که به ویژگی‌های مفهوم اشاره دارند، عملاً پیکربندی ساختار مفهوم را تسهیل می‌کنند. این معیارها می‌توانند بر اساس شواهد تجربی و یا ماهیت هستی‌شناسی مفهوم حاصل شوند. در این مرحله باید به این نکته توجه داشت که مفاهیم به عنوان لغاتی مجزا و بی-

۱- مشخص ساختن هدف و حدود تحلیل مفهوم^۱: اولین مرحله در تحلیل مفهوم نظام‌مند، مشخص ساختن هدف از تحلیل و محدود ساختن حیطه‌ی آن است. در کلیه‌ی مطالعات، هدف می‌تواند شفاف‌سازی مفهوم و ساختار آن در حیطه و دامنه‌ی مورد نظر باشد (۱۰). در برخی از مطالعات، تحلیل مفهوم نقشی اساسی در کلیت فرآیند تحقیق دارد. به عنوان مثال وقتی مفهوم در دیسپلینی جدید واقع می‌شود، استفاده از آن با هرج و مرج فراوان و به شکل توسعه نیافته‌ای صورت می‌گیرد و نیاز به واضح‌سازی آن کاملاً مشخص می‌باشد. تحلیل مفهوم می‌تواند با چارچوب تحقیقات گسترده‌تر جهت پاسخ‌گویی به سؤالات پژوهش تلفیق شود. در طول فرآیند تحقیق، مفاهیم باید منظم شده و تعریف شوند تا مرور متون و جستجوی اطلاعات بتواند با دقت بیشتری صورت گیرد. تحلیل مفهوم معمولاً در مقدمه‌ی پژوهش صورت گرفته و نیاز به توصیف و بحث در مورد آن در گزارشات تحقیق در بسیاری از موارد وجود نداشته، و تنها ممکن است نتایج آن خلاصه شده و مورد استفاده قرار گیرند. هدف مطالعه ممکن است واضح‌سازی مفهوم در حیطه‌ای خاص یا مقایسه‌ی آن در حیطه‌های مختلف باشد. این مقایسه ممکن است درباره نوشته‌های یک یا چند نویسنده و یا درباره‌ی آن مفهوم، در یک یا چند تئوری باشد (۷). در این مرحله باید معانی متعدد و متشابه آشکار شده تا به مشخص ساختن حدود و حیطه‌ی تحلیل مفهوم کمک کرده و از پیگیری این موارد و موارد مشابه کلامی در حین پژوهش اجتناب شود. البته این موضوع در مورد مفاهیم مترادف^۲ صادق نبوده و این موارد در فرآیند پژوهش باید مورد توجه قرار گیرند (جدول ۱).

جدول ۱: مشخص ساختن هدف و حدود تحلیل مفهوم

هدف	حیطه	مفاهیم
تحلیل مفهوم	داخل دیسپلین	یک مفهوم
پاسخگویی به برخی سؤالات	خارج از دیسپلین	مجموعه‌ای از مفاهیم مرتبط
مرتفع ساختن مشکلات مفهومی در فازهای گوناگون مطالعه	داخل یا خارج فرهنگی	ساختار مفهوم

۲- کسب دانش و ایجاد ایده‌ای کلی از زمینه^۳: در صورتی که محقق نسبت به حیطه و زمینه‌ای که مفهوم در آن واقع شده،

4 - Compiling the material

5 - Elaborating a preliminary concept system and/or framework for the analysis

6- Picht & Draskau

1 - Purpose and delimitation of concept analysis

2 - synonyms

3 - Acquisition of domain knowledge and creating a general idea of the field

در مراحل قبلی، مفاهیم و اهداف آن‌ها و ساختار مفهوم در حیطه‌ها، زبان‌ها، کشورها و منابع مختلف مشخص شده است. در این مرحله نتایج این تحلیل‌ها گرد هم آورده شده و با یکدیگر مقایسه می‌شوند. شباهت‌ها و تفاوت‌های بین مفاهیم، تعاریف، ساختار مفهوم، مترادف‌ها و معانی متعدد آن مشخص می‌شوند.

نتیجه‌گیری

این مقاله چارچوبی نظری برای تحلیل مفهوم نظام‌مند ارائه داده است. این روش تحلیل مفهوم قابلیت کاربرد در دیسپلین‌های مختلف و زمینه‌های گوناگون، به‌خصوص دیسپلین پرستاری را دارا می‌باشد. در یک فرآیند پژوهشی، نیاز به تحلیل و واضح-سازی مفهوم در تمامی مراحل آن وجود دارد. در پاره‌ای از موارد تحلیل مفهوم در پس‌زمینه تحقیق صورت می‌گیرد در حالی‌که، در مواردی تحلیل مفهوم قسمت اعظم و بخش اصلی مطالعه را تشکیل می‌دهد. در ابتدا مفهوم یا مفاهیم اصلی انتخاب شده و مطالعه روی آن متمرکز می‌شود. جستجو، بدست آوردن، ارزیابی اطلاعات، برنامه‌ریزی فرآیند تحقیق و ایجاد چارچوبی تئوریکی برای پژوهش، همگی مبتنی بر مفاهیم انتخاب شده برای مطالعه صورت می‌گیرند. اگرچه ممکن است در ارائه و گزارش تحقیق سخنی از تحلیل مفهوم به میان نیاید.

References

1. Walker LO, Avant KC. Strategies for theory construction in nursing: Appleton & Lange Norwalk, CT; 1995.
2. Sartori G. Guidelines for concept analysis. Social science concepts: A systematic analysis. Sage Publications, 1984:15-85.
3. Zeighami R, Rafiie F, Parvizi s. Concept Analysis of Empathy in Nursing. Journal of qualitative Research in Health Sciences. 2012; 1(1):27-33. (persian)
4. Nuopponen A. Terminological modeling of processes. Indeterminacy in Terminology and LSP. 2007:199-216.
5. McEwen M, Wills EM. Theoretical basis for nursing: Lippincott Williams & Wilkins; 2007.
6. Nuopponen A. Concept systems and analysis of special language texts. Multilingualism in Specialist Communication. 1996; 1069-78.

ارتباط با زمینه نمی‌توانند مورد توجه قرار گیرند، بلکه مفاهیم همیشه در زمینه‌ی مفهومی، معنا پیدا کرده، ارزشیابی شده و شرح داده می‌شوند. حتی اگر مفهومی مجزا و منحصرأً بخواهد مورد تحلیل قرار بگیرد، درک درست و دقیق آن موقعی امکان پذیر خواهد شد که مفاهیم مافوق، مادون و مشابه آن مورد توجه قرار گیرند (۷).

۵- تحلیل نظام‌مند مواد^۱، در این مرحله تحلیل محتوای (مواد) حاصل شده در مراحل قبلی، به‌طور تفکیکی بر اساس زبان، حیطه، تئوری و ... صورت می‌گیرد، تا نسبت به عدم غلبه هر جزء بر اجزاء دیگر اطمینان حاصل شود. اما این نکته باید مد نظر باشد که بهتر است مفهوم مورد مطالعه ابتدا در زمینه خودش مورد تحلیل قرار گیرد و سپس با سایر زمینه‌ها مورد مقایسه قرار گیرد. مراحمی را برای این قسمت برشمرده‌اند که شامل: تشریح ساختار مفهوم، واضح‌سازی ارتباطات بین مفاهیم، مشخص‌ساختن و مقایسه ویژگی‌های مفاهیم مرتبط، واضح-سازی مفاهیم مترادف یا چند معنایی و مشابه، تعدیل و اصلاح ساختار مفهوم، مشخص‌کردن اهداف مفهوم.

۶- تحلیل بیشتر و نتیجه‌گیری بر اساس هدف تحلیل مفهوم^۲: آخرین مرحله تحلیل مفهوم در این روش، خلاصه‌سازی فعالیت‌هایی است که با هدف تحلیل مفهوم صورت گرفته‌است.

7. Nuopponen A. Methods of concept analysis towards systematic concept analysis (part 2 of 3). LSP Journal-Language for special purposes, professional communication, knowledge management and cognition. 2010; 1(2):5-14.
8. A N. Methods of concept analysis- a comparative study (part 1 of 3) LSP Journal-Language for special purposes, professional communication, knowledge management and cognition. 2010; 1(1):4-12.
9. Picht H, Draskau J. Terminology: an introduction: University of Surrey, Department of Linguistic and International Studies; 1985.
10. Nuopponen A. Methods of concept analysis-tools for systematic concept analysis (part 3 of 3). LSP Journal-Language for special purposes, professional communication, knowledge management and cognition. 2011; 2(1):4-15.

1 - Systematic analysis of the material

2 - Further analysis and conclusions according to the goal of the concept analysis

Systematic Concept Analysis

Abbas Heydari¹, Abolghader Assarroudi^{2*}

1. Evidence-Based Caring Research Center, Professor of Medical-Surgical Nursing Department, School of Nursing and Midwifery, Mashhad University of Medical Sciences, Mashhad, Iran

2. PhD Candidate in nursing, School of Nursing and Midwifery, Mashhad University of Medical Sciences, Mashhad, Iran

***Corresponding Address:** School of Nursing and Midwifery, Mashhad University of Medical Sciences, Mashhad, Iran.

Email: assara911@mums.ac.ir

Abstract

Background & Aim: The conceptual clarity is one of the most important parts of all researches. Systematic Concept Analysis is a research method which can be carried out individually or as a part of broader research project. The aim of systematic concept analysis such as other concept analysis methods is to clarify the target concept.

Methods: This is a review study which conducted with no time limitation through databases including PubMed, CINAHL, Proquest, and Science Direct using concept analysis keyword.

Results: Systematic Concept Analysis is done on available resources and based on the results, structure, meaning, and concept characteristics become clear to use in future research. Systematic concept analysis includes the following stages: determining the purpose and scope of concept, acquiring knowledge and developing a general idea of scope, collecting data, describing the basic structure of the concept and / or analysis framework, systematic materials analysis, further analysis and conclusion based on the target of concept analysis.

Conclusion: Systematic concept analysis is a less known method which can be used along with other analysis methods such as Wilson, Walker and Avant, Rodgers, Meleis, Schwartz barcott & Kim, Morse and other methods.

Keywords: concept, concept analysis, systematic